

Веће ИДС Универзитета уметности
Сенат Универзитета уметности
Београд

Извештај Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације Нине Михаљинац
**Сведочење и репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО
бомбардовање СР Југославије**

Уводно образложење

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације **Сведочење и
репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО бомбардовање СР
Југославије** кандидаткиње Нине Михаљинац

Др Мариела Цветић, ванр. проф. (Архитектонски факултет, БУ)
др Никола Шуица, ред. проф. (ФЛУ)
др Весна Ђукић, ред. проф. (ФДУ)
др Милена Драгићевић-Шешић, ред. проф. (ФДУ)
и др Невена Даковић, ред. проф. и ментор (ФДУ)

на састанку одржаном 29. септембра 2016. године предложила је и том приликом
усвојила извештај којим се позитивно оцењује докторска дисертација.

Извештај Комисије садржи: уводно образложење; биографске податке
кандидаткиња; анализу; критички увид и оцену резултата докторске дисертације и
закључак Комисије.

Биографски подаци о кандидату

Нина Михаљинац (бр.индекса F3/11) рођена је у Београду (1987. године) где је завршила основну школу и Филолошку гимназију. На групи за Менаџмент и продукцију позоришта, радија и културе Факултета драмских уметности дипломирала је 2010. године са просечном оценом 9,8 (девет/осамдесет) и оценом 10 (десет) на дипломском испиту. Ментор дипломског рада *Анализа галеријског система из аспекта менаџмента у култури* је др Милена Драгићевић Шешић, ред. проф. Школске 2011/2012 године уписала је Интердисциплинарне докторске научне студије Универзитета уметности, групу за Теорију уметности и медија. У року је положила све предвиђене испите а тема докторске дисертације одобрена је септембра 2013. године.

Током основних и докторских студија Нина Михаљинац је била добитник награде *Eurobank* за најбољих 100 студената Републике Србије; стипендиста Фонда за младе таленте, као и Министарства науке и просвете Републике Србије. У својству докторанда-стипендисте ангажована је на научном пројекту ФДУ ОИ 178012 *Идентитет и сећање: транскултурални текстови драмских уметности и медија (Србија 1989-2014)* (руководилац др Невена Даковић, ред. проф.).

Од 2014. године запослена је као асистент на Катедри за менаџмент и продукцију позоришта, радија и културе (ФДУ) за студијске области менаџмента у култури и културне политике, као и на UNESCO катедри за Менаџмент у култури и културну политику Универзитета уметности у Београду. Од 2011. године ради и на Факултету ликовних уметности као сарадник на предмету Менаџмент уметности.

Од 2009. ангажована је као спољни сарадник у Министарству културе и информисања Републике Србије, у Сектору за савремено стваралаштво, на различитим пројектима у области савремених визуелних уметности, а од 2014. године и у Деску *Креативна Европа Србија*.

Учествовала је у великом броју домаћих и међународних истраживачких пројеката и научних конференција у домену културне политике, менаџмента у култури и културе сећања, које су подржали Европска унија, ENCATC мрежа, MED Culture програм, Завод за проучавање културног развоја, универзитети и истраживачки

центри у Аустрији, Босни и Херцеговини, Француској, Македонији, Немачкој, Пољској и Србији. Самостално је основала Центар за уметничка истраживања *Види још*.

Од преко петнаест објављених научних и стручних радова у домаћим и међународним публикацијама, као и три монографије треба издвојити:

1. Тадић, Димитрије, Михаљинац, Нина. 2016. Развој публике у Србији, Београд: Министарство културе и информисања Републике Србије
2. Михаљинац, Нина. 2012. *Основни појмови галеријског менаџмента*, Београд: ТОПУ

Поглавља у међународним тематским зборницима

1. Драгићевић Шешкић, Милена, Михаљинац, Нина. 2016. "From city identity to city branding: artistic initiatives or top-down urban regeneration" in: Tomasz Domański (ed), *The Role of Cultural Institutions and Events in the Marketing of Cities and Regions*, Lodz: Publishing House of the University of Lodz
2. Михаљинац Нина. 2014. „Трансмедијалност аутофикције – наративи о НАТО бомбардовању у роману и видео радовима Милете Продановића“ у: *Penser l'autofiction: perspectives comparatistes/ Преиспитивања: аутофикција у фокусу компаратистике*. Београд: Филолошки факултет, стр. 199 – 207.

Поглавља у домаћим тематским зборницима и монографијама

1. Михаљинац, Нина. 2016. „Петер Биргер: Теорија авангарде и други текстови“ у: Никола Дедић и Раде Пантић (ур.) *Савремена марксистичка естетика, филозофија и теорија уметности*, Београд: Орион Арт

Домаћи научни часописи

1. Михаљинац, Нина, 2014, „Изван подељених визија прошлости: Уметнички пројекат `Историјска читанка Маје Јосифовић и Димитрија Тадић`“, *Зборник радова Факултета драмских уметности бр. 23*, Београд: ФДУ
2. Михаљинац, Нина. 2013. „Уметничко сведочење, `патриоте` и `квислинзи`: наративи НАТО бомбардовања Србије“, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 22. Београд: ФДУ.
3. Михаљинац, Нина. 2013. „Часописи МГ и Мб: нова критичка мисао и њена будућност“, *Култура*, бр. 138, стр. 459-462. Београд: Завод за проучавање културног развоја.
4. Михаљинац, Нина. 2009. „Нарцизам и његова лепша половина – критика нарцистичке културе“, *Градина*, бр. 28, стр. 223-236, Ниш.

Анализа докторске дисертације

Докторска дисертација Нине Михаљинац **Сведочење и репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО бомбардовање СР Југославије** обухвата 332 странице или око 830.000 знакова и састоји се од следећих поглавља: *Увод* (стр. 8-

15), *Култура сећања: основне теорије и појмови* (стр. 16-63), *Улога сведока, проблеми сведочења, уметничко сведочење* (стр. 64-98), *Репрезентација НАТО бомбардовања у визуелним уметностима* (стр. 99-247), *Културна политика и НАТО бомбардовање: политике репрезентације, политике сећања и уметничке праксе* (стр. 248-274) и *Закључак* (стр. 275-285). Следе одељци: *Прилог бр. 1* (стр.286-312), *Списак обављених интервјуа* (стр.313) и *Библиографија* (стр.314- 324) са 188 јединица као и *Вебографија* (стр. 325-331) са 63 јединице, на српском и енглеском језику. На почетку рада су апстракти на српском и енглеском језику (стр. 5-7) а на крају је биографија кандидаткиње (стр. 332).

У *Уводу* кандидаткиња поставља рад у пресеку различитих поља и дисциплина попут студија културе, културне историје, културне политике, студија сећања, наратологије, студија трауме, психологије, постколонијалних и балканских студија, теорије репрезентације и излагања, теорије идентитета, студија нације, теорије спектакла, теорије кустоских пракси и студија визуелних уметности. Тема рада је анализа и систематизација различитих дела визуелних уметности (од слика и фотографија до видео радова и мултимедијалних пројеката), која се баве НАТО бомбардовањем СРЈ. Циљ рада је да дискурзивном и текстуелном анализом мапира механизме рада уметничких дела у произвођењу сећања и сведочења о историјској и националној трауми. Настали на основу одабраних и одређених стратегија – које кандидаткиња препознаје у различитим делима – уметнички радови третирани су двојачко: као сведочанства или „его-документа”, субјективни искази сведока о одређеним историјским догађајима, али и као објективни историјски извори. У складу са поливалентном природом уметничких текстова, дисертација истражује функцију уметничког сведочења у процесу изградње: колективног сећања; конституисања колективних идентитета; интерпретације трауматске прошлости; те облика уметничког активизма у пољу културе сећања, проблематизујући, истовремено, однос индивидуалних уметничких сведочанстава и официјелне историје (у мањој мери) и културе сећања (у већој мери) у Србији.

Кандидаткиња поставља две основне хипотезе односа уметничких текстова и мастер наратива историје и сећања:

- „Уметнички радови на тему НАТО бомбардовања репродукују наративе створене у доминантним склоповима сећања у Југославији. Пишући о тој појави, неки теоретичари и историчари уметности

препознали су поделе на 'локални конзервативизам/традиционализам и космополитски модернизам/постмодернизам, владајућу уметност/ алтернативну уметност' односно, процес рачвања уметничке сцене у правцима 'ескапизма' и 'активизма'. Но, хипотеза дисертације је да због сложених политичких и етичких околности и импликација самог бомбардовања, поједина уметничка сведочанства о НАТО бомбардовању критикују такву доминантну културу сећања у Србији, дакле, да негирају симболичке друштвене и политичке поделе у Србији, као и супротстављене наративе прошлости (национално/космополитско, балканско/европско, 'патриотско'/издајничко');

- Уметнички наративи бомбардовања имају нереализован потенцијал валидног историјског извора; они нису асимиловани у културу сећања, и њихова интеграција је неизвесна и отежана.“

Друго поглавље успоставља научнотеоријски оквир теме кроз разматрање основних појмова и теорија културе сећања, сугеришући да је основно поимање уметничких сведочанстава као, заправо, текстова репрезентације трауме. Поље сећања одређено је, примарно, у контексту конструктивизма, а потом је представљен својеврсни појмовник широко компаративно утемељен у размишљањима различитих зачетника културе сећања: социолога Мориса Албваша (Maurice Halbwach) који је први применио концепт индивидуалног сећања на колектив; француског историчара Пјера Норе (Pierre Nora) и његових места сећања, историје и прошлости (*les lieux de mémoire, d'histoire, de passé*) у динамичкој интеракцији; па до млађих теоретичара, Јана и Алаиде Асман (Jan Assmann, Aleida Assmann), чији се рад бави и проблемом сећања на трауму. Студије трауме, као особеног аспекта културе сећања, баве се низом теоријских и етичких проблема приказивања трауме – уписа, представљивости, преноса с индивидуалног плана на план колектива, политичких злоупотреба (нпр. стварање жртвене културе) – који имају кључни значај за аналитичке протоколе примењене у раду. Нина Михаљинац се позива на и успешно користи теорије Сигмунда Фројда (Sigmund Freud, појам *unheimlich*); Кети Карут (Cathy Caruth), Астрид Ерл (Astrid Erll), Авишаја Маргалита (Avishai Margalit), Алаиде Асман, Доминика Лакапре (Dominick LaCapra), Рут Лејс (Ruth Leys) и Џени Еткинс (Jenny Edkins). Поглавље се завршава кратким приказом кључних појмова наратологије (Женет/Genette, Четмен/Chatman) – са посебним акцентом на визуелној наратологији – који су у функционалној спрези са културом сећања те репрезентацијом и наративизацијом трауме.

У оквиру трећег поглавља, кандидаткиња пажљиво разматра сложени комплекс појмова сведока, сведочења и сведочанства уз имплицитну и фину лингвистичку дистинкцију када је сведочење, пре свега, чин исказивања сведочанства или присуство одређеном збивању; док је сведочанство пак сам текст, наратив, исказ –

производ сведочења. Кандидаткиња одређује појмове сведочења и сведочанства кроз теорије Џефрија Хартмана (Geoffrey Hartman), Шошане Фелман (Shoshana Felman), Дорија Лауба (Dori Laub), Алаиде Асман и других пионира студија Холокауста. Потом објашњава њихову мисију која иде у неколико праваца као што су: развој колективног сећања (друштвено-политичког деловања, промена и субверзије); пренос прича о политичком насиљу или другим катастрофама у име погинулих и у име истине; извођење и пренос наратива о догађају који је значајан за већи колектив; и указивање на значај и актуелност појма („Сведочење је постало круцијални облик нашег одношења према догађајима нашег времена”; „налазимо се у ери сведочења”).

Даљим аналитичким разматрањем – од општег ка посебном – главних концепата (нпр. терета сведочења - *bearing witness*) и проблема (обухваћеност одређеном динамиком историјских процеса; обојеност одређеном идеологијом; проблем веродостојности, аутентичности и перформативности; проблем сведочења као историјског извора) рад се усмерава ка специфичностима уметничког сведочења, те истраживању односа сведочења и медија (интрамедијска и интермедијска стратегија) а потом наглашава *differentia specifica* визуелних медија: фотографије (Бер/Баер, Риак/Ruhas), филма (Ланцманов (Lanzmann) филм *Shoah* (Shoah, 1985 и полемике поводом методологије интервјуисања сведока и одабира не-архивских материјала), видео сведочења (Хартман, А. Асман, одлике и институционализација формата – похрањивање видео сведочанстава у архивима *The Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies* и *UCH Shoah Foundation*) и интернета.

Излагање у овом поглављу, окончано је компаративним представљањем постојећих категоризација и типова сведока (хетеродијегетички и хомодијегетички сведок; морални сведок Авишаја Маргалита; морални, религијски, историјски сведок А. Асман; секундарни сведоци – интелектуалци и уметници код Хартмана; сведок који лечи историју и други типови код Фелманове) али и смелим, драгоценим предлозима нових типологија и модела. Нина Михаљинац предлаже систематизацију према степену удаљености од догађаја као: *примарни, секундарни и терцијарни сведок* или *метасведок*, а потом и хетерогену „идентитетску“ листу сведока (*перформативни сведок, други као сведок, балкански сведок, сведок Балкана, сведок с маргине, сведок-мигрант, оријентални сведок, сведок егзотике, неукорењени/мобилни сведок, сведок*

космополита). За наредно, централно, поглавље као и укупну конзистентност рада, посебно је значајна типологија сведока према начинима реакције на трауму као *парализовани сведок, сведок агитатор, сведок који оптужује и сведок жртва*.

“Тип парализованог сведока сличан је исповедном и немом (слепом) сведоку; он заступа позицију учесника и сведока који је склонио поглед, и непосредно извештава о доживљеној трауми, и то с мање дистанце (било да је она физичка, психичка или интелектуална) (...) Фигура парализованог сведока у вези је с Деридином или Хартмановом концепцијом сведочења у слепилу, чији су корени у античким драмама и ликовима слепих пророка. Мисија сведока агитатора је да, обично уз неки вид провокације, искаже своје виђење истине о догађају и да иницира промену друштвено-политичке ситуације у којој се (колектив) задесио; заузимајући позицију реакционара, револуционара, портпарола, представника трауматизованог колектива који ступа у дијалог са починиоцима и другим сведоцима, његова тежња је да успостави мир и прекине дејство трауматског догађаја. Сведок жртва или сведок жртве сличан је типу религијског сведока јер говори у име жртве, чији је глас утихнуо. (...) Сведок тужилац проналази кривца – узрочника трауме и оптужује га за нанету патњу; ради се о позицији реакционара чија је мисија проналажење и разоткривање кривца.”

Четврто поглавље, као кључни и најопширнији део дисертације, посвећено је – дискурзивној и текстуелној – анализи око стотинушездесет студија случаја тј. „уметничких радова посвећених теми НАТО бомбардовања СРЈ“. Свестрано одређење карактера НАТО бомбардовања – иако кандидаткиња користи „неутрални технички“ термин збивања без етичких, идеолошких или других квалификтива – основ је препознатог „рачвања уметничке сцене у доминантним правцима ескапизма и активизма“ као и успостављања диверзификованих „веза уметничких израза и медија“.

На основу типологије сведока према реакцији на трауму Нина Михаљинац, парализованог сведока препознаје у делима уметника као што су Данијел Савовић (*Door*), Анри Сала (*Natural Mystic*) или група *Art Brut Srbija*. Мисија сведока агитатора основ је великог броја пројеката медијског активизма (*Art rat, Relity Check, Period After* и радови Милете Продановића, Зорана Насковског, Милице Томић, Уроша Ђурића, Михаела Милуновића). Дела сведока-жртве (радове виктимизације) потписују Драгана Жаревац, Андреј Тишма, Паоло Пелегрин (*Paolo Pellegrin*), Паоло Каневари (*Paolo Canavari*), група македонских уметника, итд. У улози сведока тужиоца који у делима “оптужује за нанету патњу” су Дан Пержовски (*Dan Perjovschi*), Оливера Гаврић-Павић, Милица Томић и други.

Тема петог поглавља је однос културе сећања и културне политике где су предложене нове дефиниције културне политике као „праксе стварања наратива, именовања, представљања и легитимисања друштва”. Кандидаткиња истиче

неопходност развоја критичке и инклузивне културе сећања; партиципативне културне политике, а посебно међународне сарадње, дакле, јавних политика заснованих на принципу Бахтинове (Бахтин) хетероглосије. Поглавље мапира политике сећања у Југославији и Србији – краја прошлог и почетка овог века – док је посебна пажња посвећена улогама јавних установа културе (надасве музеја) и организација цивилног друштва у процесу грађења наратива о трауматској прошлости. Листи уметничких радова сада је додата и листа најважнијих институција и установа културе које су организовале и подржавале пројекте везане за тему НАТО бомбардовања.

У закључку дисертације дат је кратак приказ поглавља, верификација хипотеза и назначени су могући правци даље проблематизације и истраживања везаних за тему. Нина Михаљинац указује:

„У вези са првом хипотезом дисертације, може се закључити да један веома мали број уметничких радова репродукује наративе створене у доминантним склоповима сећања у Југославији (такозване патриотске и такозване издајничке), а да већина насталих радова превазилази и негира те поделе и официјелне верзије рата. Иако постоје групе уметника апологета система или ангажованих уметника-критичара српског друштва, овај закључак показује да уврежено виђење сцене визуелних уметности у Србији као подељене на две струје – конзервативну (коју одликује локални конзервативизам, ескапизам, национализам) и прогресивну (коју одликује активизам, космополитизам) – нема реално упориште. Дакле, макар када је реч о репрезентацији бомбардовања, домаћа сцена визуелних уметности показује велики диверзитет гласова и изнијансираност идеолошких позиција. (...)

Уметнички радови такође представљају ресурс из којег се могу црпети наративи за лечење културне трауме – али тек онда када се редифинишу приоритети и циљеви културне политике, политике сећања и међународне сарадње.

С тим у вези је потврђена и друга хипотеза рада да уметнички наративи бомбардовања имају нерезализован потенцијал валидног историјског извора, да нису асимиловани у културу сећања, и да је њихова интеграција је неизвесна.“

Елаборирајући премису да будућност заправо понавља прошлост односно да прошлост одређује будућност, кандидаткиња закључује да изучавање сећања на трауму пружа увид у савремене системе политичког функционисања заједнице, као и у форме политичког ауторитета. Анализа уметничких репрезентација НАТО бомбардовања обезбеђује претпоставке како за потпуније разумевање актуелних проблема и (прикривених) траума који погађају Србију и свет, тако и за свеобухватније и измењено сагледавање нових друштвено-политичких околности које одликују хаотична и контраверзна – анти-капиталистички, анти-глобалистички, националистички, анти-националистички, пацифистички интонирана – становишта о историји и савременим конфликтима.

Критички увид и оцена резултата

Докторска дисертација Нине Михаљинац **Сведочење и репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО бомбардовање СР Југославије** је суштински интердисциплинарна тема која обухвата и прожима спектар дисциплина – од културе сећања до кустоских пракси или од наратологије до теорије трауме. Обухватно конципирана али ригорозно омеђена избором студија случаја, изведена је уз највишу аналитичку прецизност, на основу исцрпне теоријске платформе и кроз савршену архитектуру дисертације.

Интелигентно и занимљиво написана теза се развија од општег ка посебном тј. од најширих теорија културе сећања преко уже одређених визуелних репрезентација сећања, и посебно трауме, до конкретних појмова уметничког сведочења и анализе око стотездесет уметничких радова о теми НАТО бомбардовања СРЈ. У том смислу тезе културе сећања и повлашћене визуелне репрезентације, као и промишљања трауме – где је као парадигма постављена јединствена, цивилизацијски непоновљива траума Холокауста која је успоставила посебне стандарде представљивости и (не)изрецивости – постепено су прилагођене систематизацији одабраних текстова студије случаја чија анализа обухвата квалитативно широки спектар од дубинског читања и комплексне интердисциплинарне аргументације до кустоске експликације и врхунског текста за каталог „виртуелне изложбе“. Као најшири референтни оквир кандидаткиња поставља промене и трансформације политике сећања као иманентног дела културне политике различитих држава које су „наследиле“ сећање на НАТО бомбардовање у локалном контексту односно које су исто сећање „поделиле“ у међународном контексту.

Излагање је конзистентно и повезано а прилагођавање основних и оперативних појмова сврсисходно, функционално и разложно доказано. Кандидаткиња, тако, систематски прецизно разрађује одређење НАТО бомбардовања у историјском и геополитичком смислу прихватајући као централно његово разматрање у оквирима теорије ратовања. Успевајући да избегне рестриктивно идеолошко опредељивање у односу на сукоб из 1999. године – које би утицало на прихватање једног од „ривалских склопова сећања“ обележених одредницама интервенција или агресија –

акцент ставља на посебности технологије ратовања позивајући се на Пола Вирилиоа (Paul Virilio), Славоја Жижека и Ноама Чомског (Noam Chomsky). Сагледавање НАТО бомбардовања као: првог виртуелног, интернет или „сајбер“ рата, вођеног не из хуманитарних, већ из економских разлога; миленијумског обрта (Вирилио) или сигнала нове ере у војној индустрији (Жижек) успоставља снажну везу са визуелним репрезентацијама и сведочењима као припадајућим истим технолошким режимима.

На другом полу од глобалистичке и научно-теоријске оптике НАТО бомбардовања, постављена је веза са неким аспектима тоталитарног режима Слободана Милошевића и „контроле“ масовних медија. Теоријска „триангулација“ НАТО бомбардовања склопљена је позиционирањем историјске трауме као метафоричког и конкретног тренутка прекида политичког континуитета после кога су уследиле: демократске промене, интернационализација државе, техничко-технолошки развој (све динамичнија употреба интернета) и интензификоване евро-интеграције, што је све дефинисало и поље уметности.

Теоријски иновативно и драгоцено је поглавље посвећено теоријама сведока, сведочанства и сведочења (трауме), које полазећи од еклектичког прегледа постојећих промишљања долази до обухватне и иновативне типологије сведока (табеларни приказ стр. 95) која предлаже и хибридне „тематско позиционе“ подтипове: *ја-сведок*, *ми-сведок*, *они-сведок*, сведок жртве нације (Срби, Албанци), сведок људске жртве неокapитализма и глобалног ратовања (човек против машине и нових технологија), сведок колатералне жртве (жене, деца, зграде, културна добра), сведок политичке/ идеолошке жртве (сведок жртва). У складу са овим промишљањима изузетно детаљне, критичке и систематизујуће анализе уметничких радова заокружене су понуђеном типологизацијом, категоризацијом и интерпретацијом истих: у односу на место и време настанка радова, родни и генерацијски идентитет аутора, медиј, стратегију репрезентације бомбардовања, као и тематику. У *Прилогу бр. 1* Нина Михаљинац даје статистичку поткрепу закључака о општим трендовима развоја доказаним студијама случаја.

„Када се сагледа читава колекција радова-репрезентација бомбардовања, закључује се да је доминантна уметничка стратегија била стратегија агитације, што с једне стране говори о томе да је уметничка сцена у том тренутку у Србији и окружењу била довољно спремна на критичко реаговање и активизам, а с друге стране, да је бомбардовање у много већој мери представљало културну, него ратну трауму. Но, садржај и изненађујуће велики број (заборављених) уметничких реакција, као и чињеница да се тема бомбардовања избегава у јавном дискурсу, говоре о дубини и интензитету ове културе трауме најпре

за Србију, али и за косовске Албанце (што показује рад Сокола Бекирија) и друге европске народе у појединим аспектима (проблем балканизације код Перјовшија или универзална тема људске деструктивности код Каневарија).

Главна сличност међу агитационим радовима о бомбардовању је употреба *faux* ефекта или ефекта онеобичавања, који најпре служи разоткривању невидљивог и наизглед обичног, а заправо језивог и уништавајућег дејства доминантних идеологија. Употреба ефекта онеобичавања је израз борбе са страхом од тога да се потиснута културна траума не врати у облику нових друштвених патологија”.

У укупној теоријској и аналитичкој интервенцији дисертација успоставља образац изучавања и репрезентације прошлости који полази од прикупљања и анализе уметничких радова на тему одређеног историјског догађаја – наративних дискурса о НАТО бомбардовању у савременим визуелним уметностима – а резултира систематизацијом самих радова која постаје основа троструког деловања. Најпре, уметнички радови су конституенти сведочења и наратологије, примери конструкције сећања и историје а на основу успостављене типологије сведочења о трауматичним, и контроверзним политичким догађајима. Потом су та дела експонати „имагинарног музеја“ насталим као производ кустоског рада и артикулације принципа кустоске праксе у пољу визуелних уметности, конфликта, трауме итд. Колекционарања наратива сведочења, у перспективи, постаје допринос развоју политике истине и помирења у региону. Коначно, уметнички радови препознати су као фактори који обликују јавну сферу и имају практичну примену у формулацији политике сећања и културне политике.

Верификација хипотеза у закључку усклађује све аналитичке и истрживачке правце тврдњама да захваљујући предоченој диверзификованој структури сведочења и мултимедијалности визуелних исказа, уметнички радови добијају дијалектичку потврду као историјски извори. На једној страни, потврђени су као значајни извори за проучавање и интерпретацију историјских догађаја; док су на другој подложни приговорима да су изобличени, неискрени, самообмањујући или чак, повремено, погрешни у вези с историјским чињеницама. Изазовним контраверзама, несумњиво, помажу процесе прихватања савремене политичке ситуације Србије и лечења великих (културних, историјских, политичких) траума. Сагледана у ширем интернационалном контексту, као сведочења и наративи виртуелног рата и међународне интервенције западних држава у конфликту хришћанског и муслиманског становништва на територији Европе, помажу разумевању и горућих

глобалних питања – од тероризма и миграција до негативних ефеката глобалне економије и постколонијализма.

На оригиналан и суптилан, али *in medias res* начин, докторска дисертација се храбро бави занемареном и деликатном темом НАТО бомбардовања долазећи до артикулације истог у историји и сећању; до модела геополитичке и идеолошке интерпретације преко корпуса уметничких радова као сведочанстава (различитог реда и врсте) о самом историјском догађају. Отежена асимилација или чак наметљиво игнорисање и изостављање ових радова из настајућих наратива колективног сећања – на нивоима од сећања социјалних групација; групација у конфликту до националног и државног сећања – како тврди кандидаткиња, довољно говори о специфичном статусу занемарених сведочења; немања улоге у обликовању и разумевању историјске трауме; порицања вредности као историјског извора. Стога, употреба уметничких радова захтева сензибилизираног и дијалогски постављеног слушаоца и гледаоца што води луцидном и поетском закључку да „сведочанства не представљају исказе истине, него пре пут ка истини“.

Закључак

Докторат кандидаткиње Нине Михаљинац **Сведочење и репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО бомбардовање СР Југославије** је систематично изведен рад, прецизно осмишљене структуре настале сложеним и доследним теоријским промишљањем и произлазећом анализом студија случаја. „Густо“ написан део проблематизације и теоретизације појединачних феномена и области: визуелних уметности, трауме, Холокауста, културе сећања, типологије сведока, сведочења и сведочанства – прелази у акрибички и занимљив стил делова посвећених одабраним студијама случаја. Основни термини – сведок, сведочење, визуелно сведочанство, траума – области од културе сећања, уметничких сведочанстава до културне политике – обухваћени су у свој комплексности, вишезначју и слојевитости интеракције са основним теоријским структурама поља у којима су лоциране визуелне уметности култура сећања, теорија трауме и културне политика. Разноврсност студија случаја, еkleктичност и разуђеност теоријске платформе потврђују успешно остварени

интердисциплинарни карактер дисертације. Нина Михаљинац дала је иновативни научни допринос интердисциплинарној теоретизацији, проблематизацији и методологији анализе репрезентације и сведочења о трауми НАТО бомбардовања – занемареној и, на овај начин, мало истраживаној теми – у визуелним уметностима и редефинисању и проширењу термина и врста сведока, сведочења и сведочанства.

Укупним квалитетима дисертације кандидаткиња је доказала способност самосталне израде научног рада, теоријског истраживања и анализе који испуњавају највише академске стандарде. На основу свега изреченог Комисија позитивно оцењује докторску тезу Нине Михаљинац **Сведочење и репрезентација трауме у визуелним уметностима: НАТО бомбардовање СР Југославије** и са задовољством предлаже Већу ИДС и Сенату Универзитета уметности да прихвати реферат и донесе одлуку о покретању процедуре за јавну одбрану докторске дисертације.

Београд, 29.09.2016.

Комисија у саставу:

др Невена Даковић, ред. проф. (ФДУ)

др Милена Драгићевић-Шешић, ред. проф. (ФДУ)

др Весна Ђукић, ред. проф. (ФДУ)

др Никола Шуица, ред. проф. (ФЛУ)

др Мариела Цветић, ванр. проф. (Архитектонски факултет, БУ)